

Husseina Serai and the Genre Analysis of its Position in Iranian Folk Literature

Najmeh dorri^{*1}, Zahra Dustmohamadi²

Abstract

Among the various forms of folk literature, poetry—particularly songs—has always served as an influential medium for conveying messages due to its brevity, appeal, widespread use, and ease of memorization. In the study of different types of songs, a specific form of poetry known as “Hesina” was encountered. Accordingly, the main research questions are: Who or what is Hesina? What structural and content characteristics define the poetic form known as “Hesina”? And can it be considered an independent subgenre within folk song poetry? The present study employs a descriptive-analytical method and relies on data collected through library and documentary research. Based on systematic searches, at least seven recognized narratives of the Hesina story and approximately two hundred songs containing the name “Hesina” or narrating her story were identified. Hesina is portrayed in Iranian folk literature as a passionate, chivalrous, and courageous character whose love life, along with that of her beloved—referred to by names such as Delaram, Delara, Maryam, Shahrebanoo, Khatoun, and Pari—has long

Date received: 20/09/2025

Date Review: 29/10/2025

Date accepted: 30/10/2025

Date published: 21/01/2026

* Corresponding Author's E-mail:
n.dorri@modares.ac.ir

1. Professor, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

<https://orcid.org/0000-0001-5417-9411>

2. Master's student in Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

<https://orcid.org/0009-0009-4366-8610>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

captivated audiences across various regions of Iran. The geographical distribution of these songs includes Khorasan, Birjand, Isfahan, Larestan (Fars), Khor and Biabanak, Herat, and other areas. Most of these songs are composed in the do-bayti form with romantic and lyrical content, occasionally including descriptions of heroic and chivalric traits. The influence of this narrative character extends into contemporary literature; for example, Abbas Maroufi's novel *Sal-e Balva* features Hesina with the same semi-legendary qualities. Furthermore, genre studies indicate that "Hesinasaraei," due to its distinctive characteristics compared to other do-baytis, can be introduced as an independent subgenre within Iranian folk songs.

Keywords: Hesina; Hesinasaraei; folk poetry; genre; romantic epic; song.

Theoretical Background

A review of previous studies reveals that most research on Hesina has focused on collecting oral narratives and do-baytis or analyzing their narrative structures. Studies such as Javid's (2007) on Hesina do-baytis, Jashnabadi's (2017) analysis of the Hesina and Delaram story, and the compilations by Koochi Kermani (1968) and Tabatabaei (2008) primarily emphasize documentation and registration of texts, paying less attention to genre-based or semantic analysis. The present study, while utilizing data from these sources, adopts an analytical and comparative approach to examine the structure, themes, and classification of do-baytis, thereby clarifying the independent and meaningful genre position of this literary form.

Research Objectives, Questions, and Hypothesis

The primary aim of this study is to examine and define the poetic form of "Hesinasaraei" and analyze its structural and content features to determine its place among various types of folk poetry. Secondary objectives include identifying formal and thematic components of these poems, comparing them with other types of folk songs, and establishing criteria that can qualify it as an independent subgenre. This research addresses the following questions: Who is Hesina, and what is her position in folk narratives? What

structural and content features characterize the poetic form known as “Hesinasaraei”? Can it be classified as an independent subgenre within folk song poetry? The main hypothesis posits that “Hesinasaraei,” by virtue of its distinct structural features (primarily do-bayti form and specific prosodic meter), content characteristics (focus on the life of Hesina and her beloved), and functional aspects (performed orally in storytelling and song), can be recognized as an independent and definable genre within Iranian folk poetry.

Data Collection, Analysis, and Discussion

This study employs a descriptive-analytical approach based on library and documentary sources. All materials referencing Hesina in folk literature were examined, and approximately two hundred songs narrating her story were selected as the primary data. Analysis reveals that Hesina is depicted in folk culture as a passionate, valiant, and courageous character who stands against rivals and obstacles. The core narrative involves testing the fidelity of the beloved by a rival and the wounding of Hesina’s lips, often leading to misunderstandings and exile. Despite geographical differences (Khorasan, Herat, Larestan) and variations in the beloved’s name (Delara, Delaram, Maryam, Khatoun, Pari), the narrative pattern remains consistent, indicating the enduring cultural transmission of this legend (Asgari Gazlachei, 2021). From a genre perspective, Hesinasaraei exhibits distinctive features that set it apart from other folk do-baytis. In terms of form and meter, these poems are primarily do-baytis with the Mafa'ilun Mafa'ilun Fa'ulun meter (Azimi et al., 2021, p. 195). Content-wise, most do-baytis focus on romantic themes, while others depict narrative and heroic elements of Hesina’s story. Functionally, their performance in musical storytelling with instruments reinforces their genre significance and independent status, highlighting their role in preserving and transmitting folk culture (Shoor, 1974, p. 85). Thus, this study not only analyzes the structure and content of Hesinasaraei but also clarifies its importance as an independent subgenre within Iranian folk song literature.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 13, No.66

January-February 2026

Research Article

Conclusion

The genre-based and comparative analysis of narratives and do-baytis related to Hesina confirms the main hypothesis. Hesinasaraei, as a collection of lyrical and romantic do-baytis narrating the mythic life of Hesina, with defined structural and metrical patterns, can be classified as an independent and distinct subgenre within Iranian folk songs. The consistency and recurrence of narrative elements, such as the wounding of the beloved's lips, despite geographical dispersion (from Khorasan to Herat and Larestan), demonstrate the enduring archetypal and cultural significance of this legend in Iranian oral tradition.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۳، شماره ۶۶، بهمن و اسفند ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران

نجمه دری^{۱*}، زهرا دوست محمدی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۰۱

چکیده

از میان گونه‌های مختلف ادبیات عامه، اشعار و به‌ویژه ترانه‌ها به دلیل کوتاهی، جذابیت، کاربرد گسترده و سهولت حفظ، همواره از رسانه‌های تأثیرگذار در انتقال پیام بوده‌اند. در مطالعه انواع گوناگون ترانه‌ها به نوعی شعر خاص برخوردیم که به «حسینا» معروف است. بر این اساس مسئله اصلی پژوهش پاسخ به این پرسش‌هاست که حسینا کیست یا چیست؟ گونه شعری موسوم به «حسینا» از نظر ساختار و محتوا چه ویژگی‌هایی دارد؟ و آیا می‌توان آن را زیرژانری مستقل در نوع شعری ترانه دانست؟ روش پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی و گردآوری از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای بوده است. براساس جست‌وجوهای صورت گرفته حداقل هفت روایت شناخته‌شده از داستان حسینا و حدود دویست ترانه شناسایی شد که دربردارنده نام «حسینا» یا روایت‌گر سرگذشت او هستند. «حسینا» شخصیتی عاشق، جوانمرد و شجاع در

۱. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

*n.dorri@modares.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-5417-9411>

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

<https://orcid.org/0009-0009-4366-8610>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ادبیات عامه ایران است که زندگی عاشقانه او و معشوقش با نام‌هایی چون دلارام، دلارا، مریم، شهربانو، خاتون و پری همواره مورد توجه مردم نواحی مختلف ایران بوده است. پراکندگی جغرافیایی این اشعار در خراسان، بیرجند، اصفهان، لارستان فارس، خور و بیابانک، هرات و دیگر مناطق گزارش شده است. اغلب این اشعار در قالب دوبیتی و با محتوای عاشقانه و غنایی، گاه همراه با توصیف ویژگی‌های قهرمانی و پهلوانی سروده شده‌اند. رد پای این شخصیت داستانی تا ادبیات معاصر ادامه دارد؛ چنان‌که در رمان *سال بلو* اثر عباس معروفی «حسینا» با همان رنگ و بوی نیمه‌افسانه‌ای حضور دارد. همچنین براساس مطالعات ژانرشناسانه، «حسیناسرای» به‌علت ویژگی‌های متمایز از دیگر دوبیتی‌ها می‌تواند به‌عنوان زیرژانری مستقل در ترانه‌های عامه ایران معرفی شود.

واژه‌های کلیدی: حسینا، حسیناسرای، شعر عامه، ژانر، منظومه عاشقانه، ترانه.

۱. مقدمه

ادبیات عامه ایران از غنی‌ترین حوزه‌های فرهنگی و اصیل‌ترین منبع بحث و بررسی در بستر ادبیات کاربردی محسوب می‌شود و از این اقسام ادب عامه، شعر عامه یا ابیات منظوم با تنوع و کثرت‌های بی‌نظیر از اهمیت زیادی برخوردار است. شعر عامه قدمتی به درازای زندگی اجتماعی انسان دارد و از نخستین زمزمه‌های مادرانه انسان‌ها در قرون اولیه تمدن تا محبوب‌ترین عرصه‌های شعر بومی امروز را دربر می‌گیرد. مطابق پژوهش‌های موجود، شعر عامه از نظر موضوع و کاربرد انواع مختلفی دارد. «اشعار عامه را بنابر کاربرد در هفت گروه می‌توان جای داد: اشعار سرور، سوگ، سرگرمی، کار، خواب و نوازش، تغزلی و اشعار نیایش» (ذوالفقاری، ۱۳۹۴، ص. ۳۴۰). از سوی دیگر شعر عامه را می‌توان از منظر قالب، ساختار، مضامین، کارکردها، کوتاهی و بلندی، روایی بودن یا غیرروایی بودن، داشتن یا نداشتن شاعر مشخص تقسیم‌بندی کرد. برخی

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

از گونه‌های شعر عامه که بخش معتنا بهی را تشکیل می‌دهند، عمدتاً شاعر مشخص ندارد و به عبارتی فاعل جمعی آن‌ها را در طول زمان به وجود آورده است؛ مانند لالایی‌ها، ترانه‌های کار، بازی‌سروده‌ها و غیره و برخی دیگر به‌ویژه ترانه‌ها و منظومه‌های بلند روایی با اینکه منشأ اولیه شفاهی دارند، به مرور توسط اشخاصی به عنوان پدیدآورنده ساختارمند شده و شکل مکتوب پیدا کرده‌اند که از این میان تنوع ژانر ترانه بسیار زیاد است. «ترانه یکی از انواع شعر عامه است که در گذشته همراه با موسیقی و آواز خوانده می‌شده است. ترانه (ترانک، ترنگه، ترنگ، رنگ) از ماده تر در لغت به معنای تر و تازه، جوان، و خوش از ریشه اوستایی تئورونه گرفته شده است» (بهار، ۱۳۵۵، ص. ۱۳۷). «ترانه در قدیم مترادف رباعی بوده و به جای دوبیتی نیز به کار رفته است. اما امروزه قالبی مشخص است. امروز هر کلامی را که با موسیقی تلفیق شده باشد، اعم از این که در وزن رباعی باشد یا نه، ترانه می‌نامیم» (سرامی، ۱۳۶۰، ص. ۱۶۱). سرایندگان این ترانه‌ها اغلب کشاورزان، دامداران، مادران، کودکان، عاشقان دل‌باخته و حتی افراد بی‌سواد هستند که بدون هیچ آموزش و دانستن قواعد وزن و قافیه، آن را از محیط زندگی خود فرا می‌گیرند. یکی از انواع ترانه که موضوع پژوهش حاضر است، «حسینا» در شعر فارسی است. از آنجا که تعداد قابل توجهی قطعه شعر با این مضمون توسط نگارندگان جمع‌آوری شده و مورد بررسی قرار گرفته، پیش‌فرض ما بر این است که این نوع شعر عامه به عنوان یک گونه متفاوت در بین اشعار عامه قابلیت تمایز دارد و می‌تواند یک ژانر مستقل در نظر گرفته شود. برای انجام پژوهش حاضر منابع بسیاری در حوزه شعر عامه بررسی شده و هر جا اشاره‌ای به نام حسینا یا حضور او در ادب عامه، اعم از منظوم یا منثور بوده، یادداشت‌برداری شده است و سعی ما بر این بوده که تصویر جامعی از نوع شعری حسینا و حضور این مضمون در ادب عامه ایران ارائه دهیم. روش

پژوهش توصیفی - تحلیلی است و جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و اسنادی بوده است؛ و در پی آن هستیم که به این پرسش‌ها پاسخ دهیم که حسینا کیست یا چیست؟ و چه نوع شعری است و از نظر ساختار و محتوا چه ویژگی‌هایی دارد؟ و آیا می‌توان آن را یک زیر ژانر مستقل در نوع ترانه عامه به حساب آورد؟

۲. پیشینه پژوهش

از میان پژوهش‌های انجام‌شده مواردی که بیشترین ارتباط را با پژوهش حاضر دارد عبارت‌اند از: هوشنگ جاوید (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «دوبیتی‌های حسینا» به روایتی خراسانی از حسینا پرداخته و قصه پری و حسینا را به همراه ۳۵ دوبیتی با روایت راویان محلی جمع‌آوری کرده است. صغری جلیلی جشن‌آبادی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل و بررسی داستان عامیانه حسینا و دل‌آرام» داستان حسینا و دل‌آرام را با چارچوب نظریه ساختارگرایی گریماس تحلیل کرده و به ساختار اصلی روایت، با تغییر وضعیت‌ها براساس تقابل‌های دوگانه و زنجیره‌های روایی و الگوی کنشی روایت، پرداخته است. عباس قنبری عدیوی (۱۳۹۸) در مدخل «حسینا» از *دانشنامه فرهنگ مردم ایران* (مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی) با شرح مختصر درباره داستان حسینا در ادبیات شفاهی عامه، شش روایت متفاوت آن را از مناطق گزلاچه (روستایی در توابع اردستان استان اصفهان)، طبس، سیرجان، اردکان، هرات و استهبانات به صورت مقایسه‌ای بررسی کرده است. همچنین بخش دیگری از پیشینه این پژوهش شامل کتاب‌هایی است که به جمع‌آوری این نوع شعری پرداخته‌اند. حسین کوهی کرمانی (۱۳۲۷) در کتاب *مقتصد ترانه از ترانه‌های روستایی ایران* تعداد ۲۷ دوبیتی مربوط به حسینا را آورده است. علی جان قربان (بی‌تا) در کتابی با عنوان *هزار ترانه محلی ایران بانضمام حسینا* تعداد ۱۴ دوبیتی از دوبیتی‌های حسینا را گردآوری کرده

حسیناسرای و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

است. ابراهیم شکورزاده (۱۳۳۸) در کتاب *ترانه‌های روستایی خراسان* تعداد هفت دوبیتی که نام حسینا در آن آورده شده و یک دوبیتی با نام دل‌آرام و ۱۱ دوبیتی مربوط به داستان حسینا و سرگذشت زندگی او را گردآوری کرده است. غلامرضا مایل هروی (۱۳۴۹) نیز سه داستان عاشقانه عامیانه «سیاه موی و جلالی»، «لیتان» و «مریم و حسینا» را منتشر کرد. عیسی نیکوکار (۱۳۵۲) در کتاب *ترانه‌های نیمروز* تعداد پانزده دوبیتی از داستان مریم و حسینا را ذکر کرده است. پس از او اسدالله شعور (۱۳۵۳) پژوهشگر فولکلور در افغانستان تعدادی دوبیتی مربوط به داستان مریم و حسینا را در کتاب *ترانه‌های کهسار* چاپ کرد. محسن میهن‌دوست (۱۳۵۵) در کتاب *کله فریاد، ترانه‌هایی از خراسان* یک دوبیتی از حسینا را ذکر کرده است. محمدمهدی ناصح (۱۳۷۳) در *جمع‌آوری دوبیتی‌های عامیانه بیرجندی* در کتابی دو جلدی با عنوان *دوبیتی‌های عامیانه بیرجندی* به تعداد ۱۷ دوبیتی از حسینا نیز اشاره‌ای کرده است. علی‌اصغر عبدالحی (۱۳۷۳) در کتابی با عنوان *هزار ترانه روستایی به انضمام دوبیتی‌های حسینا*، ۲۱ دوبیتی از داستان حسینا و دل‌آرام را در ابتدای کتاب خود آورده است. علی بذلی (۱۳۸۱) نیز در کتابش با عنوان *ترانه‌های روستایی و محلی*، تعداد ۲۱ از دوبیتی‌های حسینا را ذکر کرده است. عباس رجبی‌راوری (۱۳۸۱) در کتابی با عنوان *هزار ترانه به لهجه روستائی*، ۲۳ دوبیتی مربوط به داستان حسینا را گردآوری کرده است. همچنین مهری مؤیدمحسنی (۱۳۸۱) در کتاب *فرهنگ عامیانه سیرجان* تعداد هشت دوبیتی از حسینا و همچنین قصه حسینا و حقورای لنگ را به انضمام ۲۴ دوبیتی مربوط به سرگذشت حسینا گردآوری کرده است. محمود طباطبائی اردکانی (۱۳۸۱) نیز در کتاب *فرهنگ عامه اردکان* داستانی از حسینا را نقل می‌کند. حمیدرضا خزاعی (۱۳۸۵) با تألیف کتاب *افسانه شعرها* دو روایت از داستان حسینا را به انضمام دوبیتی‌هایی که روایتگر داستان

حسینا هستند جمع‌آوری کرده است که مجموع ابیات آن در دو داستان به ۴۶ مورد می‌رسد. لسان‌الحق طباطبایی (۱۳۸۷) کتابی به نام *داستان و دوبیتی‌های حسینا* تألیف کرده که مرتبط‌ترین پژوهش با مقاله حاضر است و علاوه بر ذکر دوبیتی‌هایی که پیش از آن جمع‌آوری شده، خود نیز تعداد ۱۱ دوبیتی مربوط به حسینا را در ناحیه خورویبابانک گردآوری کرده است. درویشیان و خندان (۱۳۹۸، ج ۱۸) دو قصه از حسینا را که در مناطق اردکان و استهبان ضبط شده است به چاپ رسانده‌اند. همچنین رضا عسگری گزلاچه‌ای (۱۴۰۰) در کتاب *اشعار و داستان زندگی حسینا و دل‌آرا، باقر و گلندام، فایز و پریزاد* روایتی از این داستان به همراه ۸۷ دوبیتی جمع‌آوری و چاپ کرده است که از این تعداد، ۲۷ دوبیتی مستقیماً نام حسینا و دل‌آرا در آن ذکر شده است؛ البته چاپ اول این کتاب سال (۱۳۴۹) است.

با وجود اشتراک موضوعی میان این پژوهش‌ها، تمرکز اغلب آن‌ها بر گردآوری روایت‌ها یا تحلیل ساختار نثری داستان حسینا بوده است و کم‌تر به تحلیل دوبیتی‌ها به‌عنوان بخشی مستقل و معنادار از روایت پرداخته‌اند. پژوهش حاضر، ضمن بهره‌گیری از داده‌های گردآوری‌شده در آثار یادشده، با نگاهی تحلیلی و تطبیقی به بررسی ساختار، درون‌مایه‌ها و طبقه‌بندی مضامین دوبیتی‌های حسینا در روایت‌های گوناگون می‌پردازد. از این رو، تمایز آن در نوع نگاه، روش تحلیل و جامع‌نگری به این گونه ادبی است و می‌کوشد با رویکردی فراگیر، جایگاه دوبیتی‌های حسینا را در ادبیات عامه ایران روشن سازد. همچنین با وجود پژوهش‌های صورت‌گرفته، تاکنون مقاله‌ای مستقل در بررسی این نوع شعر عامه نوشته نشده و این پژوهش گامی است در جهت معرفی هرچه جامع‌تر این گونه ادبی و جایگاه آن در ادبیات عامه ایران.

۳. بحث و بررسی

تا پیش از قرن بیستم تصور بر این بود که ادبیات کلاسیک جایگاهی والاتر از ادبیات عامه دارد و پژوهش‌های جدی در این حوزه کم‌تر انجام می‌گرفت. اما پس از آن و تا عصر حاضر توجه به ادبیات عامه و فرهنگ مردم روز به روز بیشتر، و انجام پژوهش‌ها در حوزه‌های متنوع فرهنگ عامه هرروز گسترده‌تر شده است. شعر عامه بازتاب‌دهندهٔ مختصات جغرافیایی، اجتماعی و زندگی و مناسبات مردم یک منطقه است. همین تفاوت‌ها به ما این امکان را می‌دهد که انواع متفاوتی از شعر عامه داشته باشیم که بومی و محلی هستند و با مردم یک منطقه عجین شده‌اند. شعر و نثر عامه هر دو جذابیت‌های خاص خود را دارند. شعر عامه بستری مناسب برای انتقال احساس و عاطفه در موقعیت‌های خاص و در حوزهٔ ادبیات غنایی است و نثر عامه از نوع روایی آن با قصه‌ها و حکایت‌ها جذابیت‌های خود را داشته است. برخی از شخصیت‌های ادبی از پیوند قصه‌ها و اشعار غنایی متولد شده و در ذهن و ضمیر مردم جا گرفته‌اند. نظیر رستم در حوزهٔ ادبیات حماسی، لیلی و مجنون و شیرین و فرهاد در ادبیات غنایی. در گسترهٔ ادبیات عامه، همواره چهره‌هایی حضور داشته‌اند که فراتر از یک شخصیت داستانی، به نمادها و تیپ‌های شناخته‌شده بدل شده‌اند؛ همچون «حسن کچل» و «ملانصرالدین» در قصه‌های طنز، یا «حیدریگ» در گونه‌های عامه. در پژوهش حاضر نیز یکی از شخصیت‌هایی که ظرفیت ایفای چنین نقشی را دارد، شخصیت «حسینا» است که به‌تنهایی و یا همراه با معشوقی با نام‌های گوناگون، ردی روشن در شعر عامه ایران و درون‌مایه‌های داستانی برجای نهاده و ظرفیت آن را دارد که الهام‌بخش آفرینش‌های تازه در حوزهٔ ادبیات عامه باشد.

۳-۱. حسینا کیست یا چیست؟

پاسخ به این سؤال بخش اصلی تمرکز ما در این پژوهش را تشکیل می‌دهد، زیرا از یک سو حسینا یک شخصیت در ادبیات داستانی عامه ایران است که حضوری پررنگ دارد و حتی در ادامه ردپای آن در ادبیات داستانی معاصر نیز دیده می‌شود، و از سوی دیگر واگویه‌ها یا اشعاری که از زبان حسینا در شعر عامه ایران بازگو و تکرار شده است و به آفرینش نوع خاصی از دوبیتی به نام حسینا منجر شده است؛ بنابراین پژوهش حاضر در دو بخش پیش برده می‌شود.

حسینا در فرهنگ اسم‌ها نامی فارسی برای پسران است؛ حسینا (پسر) (فارسی) تلفظ (hoseyna): (فارسی: حُسینا). حسینا از دو بخش حسین + الف تشکیل شده است. الف در زبان فارسی انواع مختلفی دارد از جمله الف واسطه، الف دعا، الف اشباع یا اطلاق و همچنین الف که در پایان اسم و صفت می‌آید و معانی و کاربردهای مختلفی دارد از جمله برای تفخیم و مفاخره، در مقام خطاب و ندا و برای کثرت و مبالغه و شدت (معین، ۱۳۸۱، ص. ۲۰). حسین به ضمیمه الف تفخیم نام سراینده دوبیتی‌های شناخته‌شده با نام حسیناست (کوهی کرمانی، ۱۳۲۲، به نقل از طباطبائی، ۱۳۸۷، ص. ۷). الف در حسینا می‌تواند هم از نوع الف تفخیم و برای بزرگ‌نمایی و تعظیم باشد، هم از نوع الف در مقام خطاب و ندا.

۳-۱-۱. حسینا در اصطلاح شعر عامه

در اصطلاح، «حسینا» گونه‌ای ترانه است که اغلب به زبان محلی سروده شده و روایت‌گر سرگذشت شخصی به نام حسینا و معشوقه اوست. نقل‌قول‌های مختلفی نیز در تعریف حسینا وجود دارد که در ادامه ذکر می‌شود؛ «حسینا نام سراینده دوبیتی‌های

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

شناخته شده‌ای است که نام او را در آثار مختلف می‌توان یافت» (طباطبائی، ۱۳۸۷، ص. ۷). گفته می‌شود که او شاعر محلی سیستانی بوده و درباره عشق شورانگیز او داستان‌های فراوانی در افواه مردم سیستان نقل می‌شود (نیکوکار، ۱۳۵۲، ص. ۲۹). این نقل‌ها نشان می‌دهند که حسینا نه تنها به عنوان شاعر مورد توجه بوده، بلکه حضور او در فرهنگ شفاهی مردم جایگاه ویژه‌ای داشته است. علاوه بر این، حسینا به عنوان یک روایت نقالی نیز شناخته می‌شود.

حسینا از معروف‌ترین روایت‌های نقالی است که داستان آن به همراه دوبیتی‌هایش نقل می‌شود. درواقع، حین برخی نقل‌خوانی‌ها، راوی داستان را نقل می‌کند و در خلال آن دوبیتی‌هایی به آواز می‌خواند. این دوبیتی‌ها بیشتر دیالوگ‌های داستان‌اند و در پاسخ به یکدیگر ادا می‌شوند. این گونه نقل را «نقل موسیقیایی» می‌نامند (نصری اشرفی، ۱۳۸۳، ص. ۲۰۰).

این جنبه از حسینا نشان می‌دهد که آثار او تنها متن‌های نوشته شده نبوده‌اند، بلکه بخشی از یک تجربه زنده و شنیداری در فرهنگ عامه محسوب می‌شده است. درنهایت، «حسینا یک نمایش منظوم روستایی است که در بسیاری از روستاهای ایران رواج دارد و به صورت‌های گوناگون و دگرگونی‌هایی که ویژه فولکلوریک است اجرا می‌شود» (طباطبائی اردکانی، ۱۳۸۱، ص. ۵۶۵). این اجراها نمونه‌ای از استمرار و انعطاف‌پذیری آثار حسینا در طول زمان هستند و اهمیت او را در فرهنگ عامه ایران به خوبی نشان می‌دهند.

از آنجایی که حسینا یکی از ژانرهای شعر عامه است و از ویژگی‌های شعر عامه تعدد روایات در مناطق مختلف می‌باشد، واژگان به کار رفته در آن نیز به تناسب موقعیت جغرافیایی محل سرایش تغییر می‌کند. اشعار و بومی سروده‌ها در مناطق مختلف تغییراتی در مکان‌ها و نام‌ها پیدا می‌کنند و جایگزین اسامی دربردارنده

ویژگی‌های آن منطقه می‌شوند. «چنانکه دوبیتی‌هایی که از حسینا دانسته شده و در پاره‌ای از آن‌ها نام حسینا آمده است، در محلی دیگر به جای نام حسینا عبارات خدایا، عزیزا، خداوندا و به جای دلارام و دلارامم، نگارا، نگارینم و نگارم خوانده می‌شود. همچنین به آسانی نمی‌توان دوبیتی‌هایی را که رنگ و بوی سرگذشت حسینا و دلارام را دارد به حسینا نسبت داد» (طباطبائی، ۱۳۸۷، ص. ۱۲، ۱۳). هرچند این نظر تا حدودی درست به نظر می‌رسد ولی با این حال تکرار حضور نام این شخصیت گویای رواج و شهرت آن در فرهنگ و ادبیات عامه است. اسامی در ترانه‌ها بر حسب خوش‌نشینی در قافیه و شهرت آن داستان ممکن است به کار برود و نمی‌توان هر ترانه‌ای را که در آن نام حسینا به کار رفته باشد از این ژانر بدانیم. برای نمونه طباطبائی دوبیتی‌ای ذکر می‌کند:

حسینا زن گرفت و سرنگون شد	حسینا رفت به گود و دشتبون شد
تفنگ نقره و گلّه ورشو	غضنفرخان خبر نیستی خبر شو
(طباطبائی، ۱۳۸۷، ص. ۱۲)	

دوبیتی بالا از زبان پیرزنی در خور و بیابانک شنیده شده و به گمان طباطبائی این پیرزن ممکن است با شنیدن آوازه سرگشتگی و آوارگی حسینا به ذوق خویش این دوبیت را به طعنه و در پاسخ به امر و نهی ارباب زمین‌داری به نام غضنفرخان سروده باشد (همان، ص. ۱۳).

اما به طور کلی یکی از راه‌های تشخیص دوبیتی‌های حسینا، وجود واژه‌هایی همچون حسینا، دلارام و دل‌آرا و همچنین دوبیتی‌هایی است که سرگذشت حسینا و سرگشتگی او را بیان می‌کند. «از این رو در شناخت و بررسی دوبیتی‌های منسوب به حسینا، علاوه بر تدقیق در دوبیتی‌های دربردارنده نام حسینا، واریسی دوبیتی‌های دربردارنده نام دلارام

حسیناسرای و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار
و دیگر دوبیتی‌هایی که در روایات مردمی به سرگذشت حسینا پیوسته است، نباید نادیده گرفته شود» (همان، ص. ۱۳).

در پژوهش حاضر نیز علاوه بر ابیاتی که نام حسینا را دربر داشتند، ابیاتی که نام معشوقه‌های حسینا اعم از دلارام، دلار، پری، شهربانو و غیره را دارا بودند یا به نوعی سرگذشت حسینا را بیان می‌کردند نیز در نظر گرفته شده است؛ همچنین حوزه پژوهش شامل تمامی منابعی است که به این نوع از شعر عامه اشاره کرده و یا به بررسی آن پرداخته‌اند.

بنابراین و براساس آنچه تاکنون گفتیم حسینا این‌گونه تعریف می‌شود:
حسینا به‌عنوان یک گونه شعری از ترانه، به اشعاری گفته می‌شود که اغلب در قالب دوبیتی است و سرگذشت شخصی به نام حسینا و سرگذشت او را دربر دارد و بین مردم محلی در مناطق مختلف رواج داشته است که گاهی همراه با ساز و آواز به صورت ترانه و نقالی خوانده می‌شده و دارای این ویژگی‌های مشترک است:

۱. دوبیتی‌هایی که دربرگیرنده نام حسینا یا معشوقه‌اش باشد و یا بخشی از داستان را بیان کند همراه داستان گفته می‌شود.

۲. واژگانی با گویش و لهجه محلی در آن دیده می‌شود.

۳. در مناطق مختلف با اختلافات جزئی در روایت، رواج دارد.

۴. اغلب خالق و به‌وجود آورنده مشخصی ندارد.

از منظر ژانری، حسینا به‌عنوان یک گونه مشخص در شعر عامه قابل تحلیل است و بررسی آن در چارچوب ژانرشناسی، امکان شناسایی ویژگی‌های ساختاری، موضوعی و زبانی مشترک را فراهم می‌آورد. این ژانر دارای شاخصه‌های ثابتی است که آن را از دیگر ترانه‌ها و دوبیتی‌های پراکنده متمایز می‌کند؛ ازجمله روایت متمرکز بر سرگذشت

حسینا و معشوقه‌اش، به‌کارگیری واژگان و گویش‌های محلی، انعطاف‌پذیری روایت در مناطق مختلف و نداشتن خالق مشخص. علاوه بر این، اجرای این آثار در قالب نقالی و همراهی با موسیقی نشان می‌دهد که حسینا تنها یک متن مکتوب نبوده، بلکه بخشی از تجربه زنده و شنیداری فرهنگ عامه به‌شمار می‌رود. شناسایی و تحلیل دوبیتی‌های منسوب به حسینا مستلزم توجه هم‌زمان به محتوای داستان، ساختار دوبیتی، ویژگی‌های زبانی و شیوه‌های بومی اجرای آن است. چنین رویکردی امکان تعیین جایگاه حسینا در نظام ژانرهای ادبیات عامه را با وضوح بیشتر فراهم می‌کند.

گفتنی است که حسینا هم در داستان‌ها و هم در اشعار عامه ایران حضور دارد و از آنجایی که داستان و اشعاری که نام حسینا در آن آمده است با هم مرتبط هستند، ابتدا به حضور حسینا در داستان‌ها اشاره خواهیم کرد:

۳-۲-۱. حسینا و دلارا/دلارام

یکی از روایت‌های عاشقانه درباره حسینا، داستان دلدادگی او به دلارا یا دلارام است. حسینا، اهل لارستان فارس و از ملازمان شاه عباس صفوی، به فرمان شاه به نواحی بختیاری می‌رود و عاشق دلارا، دختر رئیس ایل عرب‌شاهی می‌شود و بین آن‌ها دیدارهایی شکل می‌گیرد. در ضیافتی که عرب‌شاه برای حسینا برپا می‌کند، دلارا نیز شیفته حسینا می‌شود. پس از گفت‌وگویی کوتاه کنار چشمه، هر دو به عشق خود اعتراف می‌کنند. مدتی بعد حسینا برای مأموریتی به اصفهان بازمی‌گردد و سپس دوباره به منطقه می‌آید. خانواده دلارا از رابطه آن‌ها آگاه شده و قصد آسیب به حسینا دارند، اما با هشدار دلارا او می‌گریزد، به اصفهان می‌رود و فرمان شاه برای اطاعت ایل را می‌گیرد و بازمی‌گردد و این بار خانواده دلارا به گرمی از او استقبال می‌کنند. گری، رقیب حسینا

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

وشیفته دلارا، لب دلارا را می خراشد و به حسینا نشانی می دهد. حسینا فریب می خورد، دلارا را ترک کرده و سراغ نامزد پیشین می رود، اما می فهمد او ازدواج کرده است. حسینا سال ها سرگردان بیابان می شود تا درویشی حقیقت ماجرا را برای او آشکار می کند. حسینا باز می گردد، از دلارا پوزش می طلبد و سرانجام با او ازدواج می کند (عسکری گزلاچه ای، ۱۴۰۰، صص. ۲۷-۶۰).

همچنین طباطبائی در کتاب *داستان و دویتهای حسینا* روایتی مشابه را ذکر کرده است:

حسینا، پهلوانی از مردم لارستان و از رجال دربار شاه، برای سرکشی به سرزمین های زیر سلطه مأمور می شود. در یکی از این سفرها، دل بسته دلارام، دختر عرب شاه از سران ایل بختیاری می شود. میان آن دو دیدارهای پنهانی شکل می گیرد. گری - شیفته دلارام - خانواده او را از این ارتباط آگاه می کند و پدر و برادران دلارام قصد کشتن حسینا را می کنند. در این میان، حسینا بنا بر فرمان شاه راهی سفری اجباری می شود. پس از بازگشت، از شاه تقاضای صدور حکم تسلیم پدر و برادران دلارام را می کند؛ فرمان پذیرفته می شود و خانواده دلارام با فهمیدن دستور شاه، از حسینا استقبال می کنند و پیوند او با دلارام را می پذیرند. گری برای جدایی میان حسینا و دلارام نقشه می کشد. هنگامی که حسینا در میان کوچه و بازار داستان شیفتگی اش به دلارام را بازگو می کند، گری در هیئت درویشی ناشناس به خانه دلارام می رود. با اصرار او، دلارام در را می گشاید و گری زخمی بر لبش می نشاند و به حسینا خبر می دهد که از معشوقه ات بوسه گرفته ام و نشان آن، زخم لب اوست. حسینا که پاسخی روشن از دلارام نمی یابد، دل آزرده می شود و او را ترک می کند. حسینا به سراغ نامزد سابق خود می رود و می فهمد او ازدواج کرده است. سپس حسینا سرگردان صحرا می شود و سوگ سرودهایی

می‌خواند. سرانجام با درویشی روبه‌رو می‌شود که ماجرای وفاداری دلارام و فریب‌کاری گری را بازگو می‌کند. حسینا به خطای خود پی می‌برد و نزد دلارام باز می‌گردد (طباطبائی، ۱۳۸۷، صص. ۷۴-۳۴).

تنها تفاوتی که در این دو روایت دیده می‌شود، نام معشوق حسیناست که در این روایت به نام دلارام آمده است. علت این امر آن است که هر دو نویسنده این روایت‌ها را از یک منطقه و از زبان راویان مشابهی شنیده‌اند.

۲-۲-۳. حسینا و مریم

روایت هراتی «حسینا و مریم» که غلام‌رضا مایل هروی در ۱۳۴۹ همراه دو افسانه دیگر («سیاه‌موی و جلالی» و «لیتان») گردآوری و منتشر کرده است، در فوشنج یا زنده‌جان هرات رخ می‌دهد. متن به نثر است و میان آن دوبیتی‌هایی نقل می‌شود. در این داستان، حسینا هنگام گذر کاروانی از درهٔ رباطپی، برای نخستین‌بار مریم را می‌بیند و شیفتهٔ زیبایی او می‌شود. پس از حرکت کاروان، حسینا راهی قریهٔ مریم می‌شود و مدت‌ها او را از دور می‌نگرد، اما به سبب فقر و نداشتن جایگاه اجتماعی توان خواستگاری ندارد و هجران خویش را در قالب چهاربیتی‌های سوزناک بیان می‌کند. مریم نیز سرانجام با تصمیم والدین به ازدواج مردی ثروتمند از همان قریه درمی‌آید. حسینا با شنیدن این خبر بسیار اندوهگین می‌شود، اما در روز عروسی خللی در بزم شادی ایجاد نمی‌کند. پس از آن با ظاهری پریشان در همان نواحی می‌گردد، اشعار عاشقانه در وصف مریم می‌خواند و این‌گونه به عنوان عاشق دل‌شکسته مشهور می‌شود و سرگذشتش بر سر زبان‌ها می‌افتد (مایل هروی، ۱۳۴۹).

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

بنابراین در روایت حسینا و مریم علاوه بر شباهت‌هایی که با داستان‌های قبلی دارد، تفاوت‌هایی نیز مشاهده می‌شود از جمله اینکه در این روایت رقیب حسینا برای جدایی بین دو معشوق دسیسه‌چینی نمی‌کند و درنهایت عشق حسینا و مریم به وصال ختم نمی‌شود.

۳-۲-۳. حسینا و پری

از دیگر نام‌های این روایت «پری و حسینا» است که در هرات رواج دارد. در این روایت، شاهزاده‌ای در بازار با سوداگر عازم شیراز روبه‌رو می‌شود. مردی خارکن، پسری خردسال را زیر بوته خار می‌یابد و او را «حسینا» می‌نامد. حسینا قرآن‌خوان می‌شود و پادشاه شیراز که فرزندی ندارد، صدای او را می‌شنود و او را به فرزندی قبول می‌کند. حسینا نزد پادشاه می‌ماند و پس از گذشت چند سال، با «پری» دختر سوداگرباشی ازدواج می‌کند. روزی که حسینا به شکار می‌رود، پری از دلتنگی اعلام می‌کند هر که از حسینا نشانی آورد سه بوسه یا سه کیسه صدتومانی پاداش می‌گیرد. شترداری خبر می‌آورد و بوسه طلب می‌کند؛ پری برای وفاداری نقاب می‌زند، اما شتردار لب او را می‌گزد. پس از بازگشت، حسینا علت زخم را می‌پرسد و پاسخ پری را نمی‌پذیرد تا سرانجام پری حقیقت را می‌گوید و حسینا خانه را ترک می‌کند. برادران پری قصد جان او می‌کنند، اما پری با آگاهی از نقشه‌شان حسینا را مطلع می‌کند و او را فراری می‌دهد. پدر حسینا از فراق او نابینا می‌شود و پادشاهی را به وزیر می‌سپارد. پری باردار می‌شود و پسری به دنیا می‌آورد. حسینا با کشتی سفر می‌کند و هفت سال در شهری دور زندگی کرده و سپس به شهر خود باز می‌گردد. او در قصر فرزندش را می‌بیند و می‌فهمد پدرش کیست. پری دوباره با حسینا دیدار می‌کند و وصال حاصل

می‌شود و پدر حسینا نیز به قدرت الهی بینا می‌گردد (رحمانی، ۱۳۷۷، صص. ۵۲۱-۵۴۰).

در روایت «حسینا و پری» مسیر داستان پیچیده‌تر است: حسینا از خردسالی بزرگ می‌شود، نزد پادشاه می‌ماند، ازدواج می‌کند، از خانه فرار می‌کند، هفت سال در شهری دور زندگی می‌کند، فرزندش به دنیا می‌آید و در نهایت وصال رخ می‌دهد. در دو روایت دلار/دلارام، داستان حول عشق و بدگمانی حسینا و دسیسه‌گری می‌چرخد، سفر کوتاه‌تر است و پس از آشکار شدن حقیقت، وصال رخ می‌دهد؛ جزئیات سفر طولانی یا نابینایی و نقش شاه و پدر در سرنوشت حسینا دیده نمی‌شود.

۳-۲-۱. حسینا و نسائی در افسانه پری و حسینا

در افسانه حسینا به نام نسائی برمی‌خوریم که روایت‌های مختلفی در این باره وجود دارد. برخی معتقدند که حسینا با دیدن نسائی عاشق او می‌شود، اما چون می‌فهمد که وصال میسر نیست، بسیار ناراحت می‌شود و از نسائی خداحافظی می‌کند. در روایت دیگری گفته می‌شود که حسینا قبل از آنکه پری را ببیند، عاشق نسائی می‌شود، اما چون نسائی آن‌چنان که باید شأن عشق را نمی‌داند، حسینا از او دل می‌کند و به پری می‌رسد و بعدها نسائی در زمان حیلۀ برادران پری، عشق خود را به حسینا آشکار می‌کند (جاوید، ۱۳۸۶، ص. ۲۷).

۳-۲-۴. حسینا و خاتون

مؤید محسنی (۱۳۸۱) در روایت سیرجانی از افسانه حسینا، داستان حسینا و حقورای لنگ را نقل می‌کند. در این روایت، هر دو دلباخته دختری به نام «خاتون نجومی»

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

هستند، اما خانواده خاتون حقورا را برمی‌گزینند. خاتون حسینا را دوست دارد و شرط می‌کند هر دو برای خواستگاری شعر بسرایند، تا بهترین شعر برگزیده شود. درنهایت شعر حسینا پسندیده می‌شود و همین خشم خانواده خاتون را برمی‌انگیزد و نقشه قتل او را می‌کشند؛ خاتون حسینا را آگاه می‌کند و او می‌گریزد. پس از ازدواج حقورا، خانواده خاتون با وصلت او و حسینا موافقت می‌کنند. مدتی بعد، حقورا برای انتقام خاتون را متهم به ناپاکی می‌کند. حسینا نیز درصدد بی‌آبرو کردن او برمی‌آید و به یاری زنی، لباس زنان حقورا را می‌رباید و شایعه می‌سازد. حقورا که بار دیگر به دنبال انتقام گرفتن است، دستمال حسینا را به دست می‌آورد و به خانه خاتون می‌رود. به بهانه رساندن پیغام، لبان او را می‌گزد. حسینا سر می‌رسد و حقورا را در حال خروج می‌بیند؛ خاتون علت زخم لبانش را خواب‌زدگی عنوان می‌کند، اما حسینا نمی‌پذیرد و خانه را ترک می‌کند و مدتی آواره می‌شود. سرانجام بازمی‌گردد و به وفاداری همسر پی می‌برد و تا پایان عمر با او زندگی می‌کند (مؤید محسنی، ۱۳۸۱، صص. ۷۱۹-۷۲۴).

روایت «حسینا و حقورای لنگ» همانند سایر روایت‌های عاشقانه حسینا حول محور عشق، آزمون وفاداری و سوء تفاهم‌ها می‌چرخد و درنهایت به وصال ختم می‌شود. تفاوت این روایت در سیر وقایع پیچیده‌تر آن است: حضور فعال رقیب، تلاش‌های انتقام‌جویانه و نقشه‌های فریبکارانه چند مرحله‌ای، باعث شدت گرفتن کشمکش عاشقانه می‌شود. حقورای لنگ به عنوان رقیب حسینا نقش کلیدی دارد؛ او با نقشه‌های فریبکارانه و تلاش برای تصاحب خاتون، مسیر عشق حسینا را به چالش می‌کشد. نام او یادآور حقارت و ناکامی است و شکست او در مقابل وفاداری و شجاعت حسینا، بر اهمیت عشق حسینا تأکید می‌کند.

۳-۲-۵. حسینا و شهربانو

آخرین روایتی که در این پژوهش بررسی می‌شود، از کتاب *افسانه شعرها* (خزاعی، ۱۳۸۵) است که دو داستان از حسینا با عنوان‌های «حسینا» و «حسینا و شهربانو» را آورده است؛ داستان حسینا و شهربانو به اختصار بیان می‌شود:

حسینا و نامزدش، شهربانو، عاشق یکدیگر بودند و حسینا در مجالس از وفاداری او سخن می‌گفت. در مسیر شکار، او با دوستی مواجه شد که زنی زشت و سیاه همراه داشت. حسینا همسر دوستش را مسخره کرد و از زیبایی شهربانو سخن گفت. دوست حسینا که ناراحت شده بود گفت که می‌تواند شهربانو را ببوسد نشانی آن را بدهد و حسینا پذیرفت. مرد در هیئت گدای دوره‌گرد به پای قصر رفت و بعد از آشنایی دادن گفت در ازای ۳۶۰ بوسه، از حسینا نشانی می‌دهد؛ ابتدا شهربانو پذیرفت و خواست ۳۶۰ کیسه زر بدهد که گدا نپذیرفت و در فرصتی لب بالای شهربانو را گاز گرفت. حسینا پس از مشاهده زخم، بدگمان شد و شهربانو را ترک کرد. سپس خانواده شهربانو قصد جان حسینا کردند، اما شهربانو او را آگاه ساخت و حسینا گریخت. در ادامه، با نصیحت پیرمردی که وفاداری شهربانو را تأیید کرد، حسینا بازگشت. هنگام برگزاری عروسی شهربانو با مرد دیگری، حسینا از بالای دیوار با پرتاب اناری شهربانو را متوجه حضور خود کرد و سپس مانع ازدواج شد. در نهایت، حسینا و شهربانو به وصال رسیدند و تا پایان عمر با یکدیگر زندگی کردند (خزاعی، ۱۳۸۵، صص. ۲۸۹-۳۰۲).

در داستان دیگر در این کتاب که با نام حسینا آمده است، حسینا یک شتردار است، ولی معشوق حسینا نامی ندارد و از او به عنوان زنش یاد شده است که در این مقاله به آن نمی‌پردازیم.

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

وجه تمایز این روایت در این است که تمرکز داستان بیشتر بر سوء تفاهم ناشی از مداخله شخص ثالث و فشار خانواده است، بدون حضور رقیب فعال مانند حقورای لنگ یا گری. در نتیجه کشمکش داستان حول آزمون وفاداری و تشخیص حقیقت توسط حسینا و شهربانو شکل می گیرد و پایان خوش با وصال حاصل می شود، در حالی که در برخی روایت های دیگر رقبا نقش فعال و نقشه های فریبکارانه بیشتری دارند.

۳-۲-۶. وجه تشابه و تفاوت روایت های حسینا

با توجه به اینکه داستان حسینا در مناطق مختلف جغرافیایی به صورت شفاهی نقل می شده است، میان روایات متعدد آن، شباهت ها و تفاوت هایی مشاهده می شود. به طور کلی، وجه مشترک روایت های مختلف این است که حسینا عاشق و شیفته معشوق خود است و معشوقش مورد اعتماد اوست. در این میان، معمولاً شخص دیگری که در روایت ها به عنوان رقیب حسینا مطرح می شود، با توطئه و دسیسه تلاش می کند میان آن ها فاصله بیندازد. این فرد به معشوق حسینا نزدیک می شود، با حيله لب ها و صورت او را زخمی می کند و سپس نشانی آن را به حسینا می دهد و ادعای بوسیدن او را مطرح می کند. حسینا از این موضوع ناراحت می شود و از معشوق دوری می کند، اما در نهایت از دسیسه مطلع می شود و دوباره نزد دل آرام باز می گردد. در این میان، مسئله بوسیده شدن معشوق توسط فرد حسود و زخمی شدن لب او، بیشترین مضمون تکرار شده در میان روایات بررسی شده است.

نمودار مضامین مشابه در روایت های مختلف حسینا:

نمودار ۱: مضامین مشابه در روایت‌های مختلف از حسینا

Chart 1: Similar Themes in Different Narratives of Hoseynā

داستان حسینا با اختلاف روایت در نواحی مختلف ایران رواج دارد و به صورت شفاهی میان مردم بیان می‌شود و این مسئله باعث شده است که مردم هر منطقه‌ای حسینا را متعلق به منطقه خود بدانند؛ مثلاً نیکوکار او را اهل سیستان معرفی می‌کند (نیکوکار، ۱۳۵۲، ص. ۲۹) و برخی مانند عسکری گزلاچه‌ای حسینا را اهل لار می‌دانند (عسکری گزلاچه‌ای، ۱۴۰۰، ص. ۲۷). «حسینا در یک دوییت خود را از غازیان و بیگانه با زبان ترکی می‌داند، چند دوییتی هم نشان از پیوند میان او و مردم لار دارد» (طباطبائی، ۱۳۸۷، ص. ۷).

یکی از موارد تفاوت روایات، جایگاه و هویت حسیناست. در یک روایت حسینا نوچه‌ای در دربار شاه‌عباس صفوی و انسان دلاور و تنومند اهل لارستان فارس بود که برای سرکشی از جانب شاه به مناطق مختلف سفر می‌کرد (عسکری گزلاچه‌ای، ۱۴۰۰) و در روایت طبسی، حسینا شترداری است که بر سر راه معشوقش قرار می‌گیرد (خزاعی، ۱۳۸۵) و در اردکان هم روایت دیگری از این داستان وجود دارد که حسینا جوانی خوش‌آواز، ولی بی‌سواد است که نزد برادرهای دل‌آرام چوپانی می‌کند (طباطبائی اردکانی، ۱۳۸۱، ص. ۵۶۵). بنابراین شغل و جایگاه اجتماعی حسینا از چوپان و شتردار تا منصبی در دربار پادشاه متغیر است.

وجه تفاوت دیگر، هویت معشوق و نحوه دیدار حسینا و معشوقه‌اش است. در یک روایت او دختر رئیس ایل عرب‌شاهی از ایلات بختیاری است که حسینا هنگام

حسیناسرای و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

سرکشی از آن منطقه و خروج دل‌آرا از خانه برای آب آوردن او را می‌بیند و شیفته او می‌شود (عسکری گزلاچه‌ای، ۱۴۰۰). در روایتی دیگر او خواهر دو برادر است که حسینا نزد آن‌ها چوپانی می‌کند و عاشق خواهر آن‌ها می‌شود و برادران او نقشه قتل او را می‌کشند (طباطبائی اردکانی، ۱۳۸۱، صص. ۵۶۷-۵۶۵) و در روایت طبسی دلارا جوالی گندم را برای آسیاب کردن می‌برد و حسینا گاو را می‌ترساند و جوال گندم می‌افتد؛ از دختر بوسه می‌خواهد تا جوال را روی گاو بگذارد، ولی دختر با قدرت، جوال را برمی‌دارد و این امر باعث عشق حسینا به او می‌شود (خزاعی، ۱۳۸۵). در روایت هراتی از این داستان پری دختر سوداگرباشی شهر است که حسینا با او ازدواج می‌کند (رحمانی، ۱۳۷۴).

در پایان داستان‌ها، روایات از نظر پایان خوش شباهت دارند به جز روایتی که در استهبانات ثبت شده و این‌گونه است که حسینا با دخترعمویش ازدواج می‌کند و بعد از بوسیده شدن لب همسرش توسط برادرش حقوری، او را طلاق می‌دهد و پس از مدتی همسرش با یک کاکا سیاه ازدواج می‌کند. حسینا پشیمان می‌شود و در شهر می‌گردد و شعر می‌خواند تا همسرش را بیابد. وقتی به در خانه او می‌رسد همسرش کاکاسیاه را به کنایه کلاغ می‌نامد و کاکاسیاه بدون نشان دادن عصبانیت خود، با خواندن دوبیتی حسینا را به خانه دعوت می‌کند و زن به او هشدار می‌دهد که کاکاسیاه قصد جان او را دارد، اما حسینا توجهی نمی‌کند و درنهایت کاکاسیاه با یک خنجر او را می‌کشد و زن نیز با همان خنجر خودش را هلاک می‌کند (درویشیان و خندان، ۱۳۹۸، صص. ۳۰۵-۳۰۸).

۳-۲-۷. حسينا در ادبيات داستاني معاصر

ردپای شخصیت حسينا در داستان‌های عامه را در ادبیات داستانی معاصر نیز می‌توان دنبال کرد؛ از جمله می‌توان به رمان *سال بلوا* اثر عباس معروفی اشاره کرد. معروفی معمولاً از این گونه اسطوره‌ها در رمان‌های خود استفاده می‌کند؛ مثلاً در رمان‌های *فریدون سه پسر داشت* و *سمفونی مردگان* نیز می‌توان این مسئله را مشاهده کرد. در رمان *سال بلوا* معروفی بر شخصیتی به نام «حسينا» تأکید دارد. در این رمان حسينا کوزه‌گر و سنگ‌تراشی است که برای جست‌وجوی برادرهایش، اسماعیل و سیاوشان به سنگسر آمده است. او در میدان شهر کارگاه کوزه‌گری دارد و در شهر غریب است.

«اهل زرنگیس است، نزدیک کوه نیزوا، سال‌ها پیش به اینجا آمده. من که تا به حال او را ندیده‌ام، اما اسمش حسينا است» (معروفی، ۱۴۰۲، ص. ۱۲۷).

حسينا در کارگاه کوزه‌گری‌اش با نوش‌آفرین دیدار می‌کند و میان آن‌ها عشقی بی‌سرانجام شکل می‌گیرد. حسينا شخصیتی رازآلود و مبهم دارد که مدام ناپدید شده و در میان کلمات کتاب و به صورت پراکنده معرفی و توصیف می‌شود:

«هیچ معلوم نشد. من که از کارش سر در نیاوردم، انگار آب شد رفت توی زمین. حالا که خوب فکر می‌کنم می‌بینم خیلی عجیب است، گاهی خیال می‌کنم اصلاً همچو آدمی وجود نداشته باشی، شاید خیال بوده، شاید هم افسانه» (معروفی، ۱۴۰۲، ص. ۳۳۹). در وصف‌هایی که از حسينا می‌شود، او در بین دختران شهر محبوبیت زیادی داشته است:

دخترها از سال‌ها پیش همه عاشق مرد جوانی بودند که روزی کارگاه کوزه‌گری داشت و حالا یک دیوار آجری جلو مغازه‌اش کشیده شده بود، و هرچه می‌کردند نمی‌توانستند او را ببینند، فقط می‌دانستند که هست، آدمی، کوزه‌گری، حسينا نامی،

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

سنگ تراشی عاشق پیشه دنبال برادرهاش می گشته و بعد خراب عشق دختر سرهنگ شده و خود را سر به نیست کرده (همان، ص. ۲۲۹).

و یا در جایی دیگر:

«چه شد آن کوزه گر بی سروپا که ولوله ای میان دختران به پا کرده بود، و پا نمی داد، شبنامه پخش می کرد و مثل آدم های افسانه ای همه جا بود و نبود؟» (همان، ص. ۲۹۵).
همچنین در میان داستان هنگامی که نوشافرین از حسینا سخن می گوید، او همچون مجسمه ای سرد و سنگین به نظر می رسد و بوی خاک را از او استشمام می کند:

آن روز باد می آمد و موهای او را پریشان می کرد، موهای سیاه و صافی که به نظر می آمد جلو چشم هاش را گرفته است. اما در آن لحظه که من در کالسکه نشسته بودم، پسر جوان ترکه ای خوشگلی را می دیدم که دست در جیب، با دهانی باز مانده، مجسمه شده بود و داشت مرا با نگاهش بدرقه می کرد، با کت و شلوار مشکی راه راه، پیرهن سفید. و باد موهای او را می آشفته (همان، ص. ۱۶).

«لب هاش بوی خاک می داد، موهای او بوی خاک می داد، و تنش بوی خاک می داد. انگار خاک بود و در آن تاریکی احساس می کردم مرده ام و خاک مطبوع همه اندام را پوشانده است» (همان، ص. ۱۹۸).

حسینا در این رمان شخصیتی آزاداندیش، آرمانی و انقلابی دارد که عشق را می فهمد و درستی را از نادرستی تشخیص داده و تن به اسارت و بیداد و ظلم نمی دهد و به نوعی اسطوره ای است که آرمان های آزادخواهی نویسنده را متجلی می کند که می خواهد صدای خود را به گوش خواننده ها برساند. حسینا در ادامه داستان به قهرمان شهر تبدیل می شود و در اوضاع آشفته سیاسی و اجتماعی شهر، رهبری معترضان را برعهده گرفته و بعد از اینکه تحت تعقیب قرار می گیرد، ناپدید می شود و به جای او برادرش سیاوشان را که شبیه به حسیناست و تصور اینکه او همان کوزه گر جذامی

است که باعث آشوب در سنگسر شده، به دار می‌آویزند. حسینا پس از این در داستان به اسطوره جاودانگی تبدیل شده و داستان عشق او و نوش‌آفرین در شهر به افسانه‌ای تبدیل می‌شود که بیست و دو سال بعد میرزا حسن (رئیس انجمن شهر) برای نوه‌اش، باسی، تعریف می‌کند. شخصیت او در این رمان به نوعی تداعی‌کننده «حسین منصور حلاج» است؛ هر دو به دار آویخته می‌شوند و مرگشان به نمادی از حقیقت‌جویی و عشق تبدیل می‌شود.

۳-۳. پراکندگی جغرافیایی اشعار حسینا

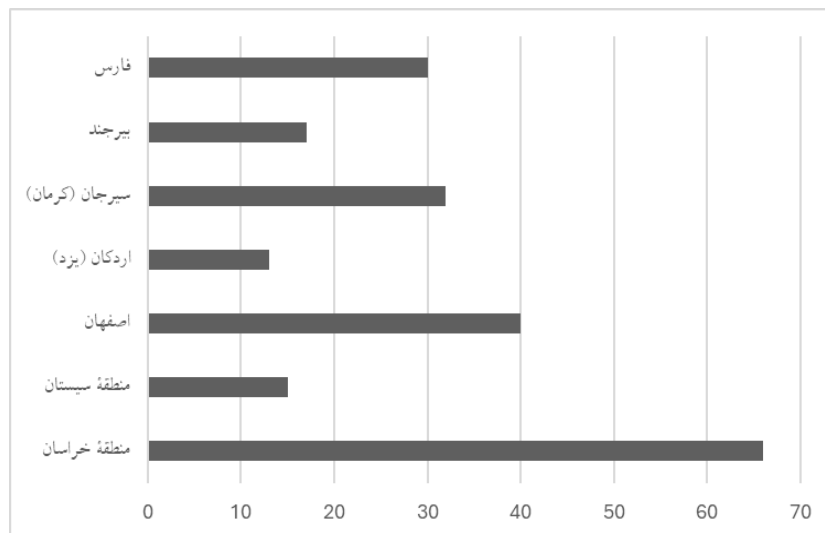
داستان و دوییتی‌هایی که تاکنون به دست ما رسیده است، از مناطق مختلف ایران و حتی کشورهای مجاور ایران است. حسینا به علت شهرتی که در میان عامه مردم داشته، به شهرهای مختلف در ایران و کشورهای مجاور راه پیدا کرده است. از جمله در میان مردم فارسی‌زبان کشورهای افغانستان، تاجیکستان، هند و پاکستان نیز رواج داشته است. روشن رحمانی پژوهشگر فولکلور اهل تاجیکستان در کتاب *افسانه‌های دری*، روایت هراتی از داستان حسینا را می‌آورد. داستان حسینا با اختلاف روایت در نواحی مختلف ایران، از جمله خراسان، اردستان، اردکان، خور و بیابانک، بیرجند و فارس و غیره روایت شده است. مطالبی که درمورد دوییتی‌های حسینا در پژوهش حاضر بیان شده است، براساس منابعی است که تاکنون بررسی کردیم.

جدول پراکندگی و فراوانی دوییتی‌های ضبط‌شده در ایران، که نام حسینا یا معشوقش را دربر دارند، براساس آمار تاکنون به دست آمده به شرح زیر است:

روایت حسینا و دلارام در کتاب *داستان و دوییتی‌های حسینا* (طباطبائی، ۱۳۸۷) که در خور و بیابانک و جندق و اردستان در استان اصفهان رواج داشته است تعداد ۴۰

حسیناسرای و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

دوبیتی، در کتاب *افسانه شعرها* (خزاعی، ۱۳۸۵) و *ترانه‌های روستائی خراسان* (شکورزاده، ۱۳۳۸) در منطقه خراسان تعداد ۶۶ دوبیتی، در کتاب *ترانه‌های محلی استان فارس* (همایونی، ۱۳۷۹) تعداد ۳۰ دوبیتی، در کتاب *ترانه‌های نیمروز* (نیکوکار، ۱۳۵۲) در منطقه سیستان تعداد ۱۵ دوبیتی، در کتاب *دوبیتی‌های عامیانه بیرجندی* (ناصر، ۱۳۷۳) در بیرجند تعداد ۱۷ دوبیتی و در کتاب *فرهنگ عامه اردکان* (طباطبائی اردکانی، ۱۳۸۱) تعداد ۱۳ دوبیتی و نیز در کتاب *فرهنگ عامیانه سیرجان* تعداد ۳۲ دوبیتی با نام حسینا یافت شد که در نمودار زیر آمده است:

نمودار ۲: پراکندگی جغرافیایی حسینا در مناطق مختلف ایران

Chart 2: Geographical Distribution of Hesina Across Different Regions of Iran

یکی از ویژگی‌های دوبیتی‌های حسینا در روایت‌های مختلف وجود لهجه و گویش‌های محلی است که نشان‌دهنده پراکندگی جغرافیایی این گونه در نقاط مختلف ایران است.

مثلاً:

پنیر تر فریمونست بنشین	حسینا گله بر دوم است بنشین
برای شوم مهمونست بنشین	دوتا نر بره دارم توی گله
(طباطبائی، ۱۳۸۷، ص. ۴۲)	

در روایت بیرجندی داریم:

که مو بسیار دیدم او نگارت	حسینا کم بکُ تریف یارت
نمیدونم بچی کرده دچارت	کنیزی از کنیزون ول مو
(ناصح، ۱۳۷۳، ص. ۵۵)	
قدش سرو خرامونه حسینا	دو چشمش همچه بادومه
چو بلبلها غزلخونه حسینا	به مثلش نیست توی آمد آوا
(همان، ص. ۱۵)	

در روایت سیستانی داریم:

که بوی کشتنم بخو ورد ماغم	حسینا گو بیار نره الاغم
و شمشیر کج و دست چلاغم	و دل داشتم که کابل را بگیرم
(نیکوکار، ۱۳۵۲، ص. ۵۸)	

در روایت خراسانی داریم:

چنی تورگم که فارسی را ندانم	حسینا گوف که مو از قاضیانم
غزلباشی بیا مهمان مورو	اگر تورکی بتورکستان خودرو
(شکورزاده، ۱۳۶۹، ص. ۳۱۵)	

در روایتی از خور و بیابانک:

پنیر و شیر ناکوم است بگریز	حسینا گله در دوم نیس بگریز
برای قتل مهمون است بگریز	دو میلای سیاهه توی ترکش
(طباطبائی، ۱۳۸۷، ص. ۲۰)	

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

همان‌گونه که مشاهده شد هر منطقه‌ای دوبیتی‌ها را بومی‌سازی کرده و در آن گویش مخصوص خود را به‌کار برده‌اند.

۳-۴. قالب شعری حسینا

قالب این نوع شعر نیز مانند بیشتر ترانه‌ها دوبیتی است و وزن آن نیز «مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن» است. دوبیتی قالب مناسبی برای بیان عواطف، احساسات و حالات درونی است. از گذشته تا به امروز اکثر قصه‌های عاشقانه عامه در قالب دوبیتی نقل مجالس مختلف بوده است. این دوبیتی‌ها با تغییر مناطق جغرافیایی رنگ و بوی آن منطقه را به خود گرفته‌اند. «دوبیتی را ترانه نیز می‌گویند و آن، کامل‌شده اشعار دوازده هجایی روزگار ساسانیان است که بعد از اسلام، آن‌ها را فهلویات نامیده‌اند و از قدیم در زبان خنیاگران محلی، آفریننده شور و هیجان و رقص و طرب بوده است» (رزمجو، ۱۳۷۰، ص. ۱۴۱). قالب رایج بومی سروده‌ها دوبیتی است، همان‌گونه که نخستین اشعار محلی ایران به شکل دوبیتی بوده است و فهلویات نامیده می‌شد (ذوالفقاری، ۱۳۹۴، ص. ۲۹۴). حسینا نیز مانند دیگر داستان‌های عامیانه، نثر آمیخته با نظم است که بخش منظوم آن از دوبیتی تشکیل شده است. نمونه‌هایی از دوبیتی‌ها:

حسینا تاب رنجوری ندارم	ز یارم طاقت دوری ندارم
ندونم این سفر کی میرسه سر	که دیگر طاقت دوری ندارم
(طباطبائی، ۱۳۸۷، ص. ۳۸)	
حسینا گله بر دُوم است بنشین	پنیر تر فریمونست بنشین
دوتا نربره دارم توی گله	برای شوم مهمون است بنشین
(همان، ص. ۴۲)	
حسینا کم بکن تعریف یارت	که من بسیار می دیدم نگارت

کنیزی از کنیزان وگم بود کجا بودی که حالا شد دچارت
(همان، ص. ۴۹)

۳-۵. وزن اشعار حسینا

درباره اینکه وزن ترانه‌های محلی عروضی است یا هجایی میان محققان اختلاف نظر وجود دارد. «همه محققان شعر عامه اذعان دارند که وزن شعر عامه با وزن شعر رسمی متفاوت است، اما در این تفاوت اختلاف نظر دارند؛ عده‌ای از محققان به عروضی بودن و برخی به هجایی بودن و دسته‌ای به تلفیقی از این دو اشاره کرده‌اند» (ذوالفقاری، ۱۳۹۴، ص. ۳۰۰).

شفیعی کدکنی در این باره ذکر می‌کند که برای حفظ وزن و موسیقی شعر در برخی موارد، کش دادن هجاها ضروری است. این روش سنتی چند هزار ساله در شعر ایرانی است و حتی در اشعار پیش از اسلام نیز دیده می‌شود. این کار الزاماً به معنای هجایی یا تکی بودن شعر قدیم نیست، بلکه نوعی وزن عروضی است که با کشش هجاها کامل می‌شود (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۸، ص. ۴۷۹).

«گرچه برخی از ترانه‌های محلی از وزن عروضی پیروی می‌کنند، اما نمونه‌های فراوانی از این ترانه‌ها از قاعده خاصی تبعیت نمی‌کنند. دوبیتی‌های بیرجندی در این گروه جای دارند. این ترانه‌ها اغلب موزون و با لحن و صوت همراه است» (ذوالفقاری، ۱۳۹۴، ص. ۳۰۳).

اشعار حسینا نیز در قالب دوبیتی سروده شده است. وزن دوبیتی‌ها هزج مسدس محذوف (مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن) است.

حسینا گر گُشی گر می‌گذاری U--/U---/U---

حسیناسرایی و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

با اینکه وزن دوبیتی‌های حسینا مشخص است و از عروض پیروی می‌کند، اما در برخی موارد و در روایت‌های بیرجندی باید با کشیدن یا کوتاه کردن کلمات آن را بخوانیم:

حسینا گفت مه می‌رُم به اشکال	خدا قسمت کنه آیم به دیدار
به غیر از مه اگر یاری نگیری	وفاداری کنی خود رَ نگهدار

(ناصح، ۱۳۷۳، ص. ۱۵۱)

۳-۶. طبقه‌بندی محتوایی اشعار حسینا

از ویژگی‌های ترانه این است می‌توان آن‌ها را طبقه‌بندی کرد. ترانه‌های حسینا که در قالب دوبیتی سروده شده‌اند از نظر موضوعی و محتوایی قابل تقسیم‌بندی هستند.

برخی از اشعار حسینا آن‌هایی هستند که با کلمه «حسینا» شروع می‌شوند مانند:

حسینا می‌دوید مه می‌دویدو	حسینا می‌نشست مه می‌رسید و
حسینا بر سر کوه شنسه	و دور خولنگ هفت رنگ بسته

(نیکوکار، ۱۳۵۲، ص. ۸۵)

یا ردیف آن‌ها حسیناست:

هنو جو دَ جسد داری حسینا	ازی لبها رصد داری حسینا
اگر صد مشتری دورم بگردن	خریدی و سند داری حسینا

(ناصح، ۱۳۷۳، ص. ۱۶)

برخی ابیات نیز هستند که در خلال داستان ذکر شده و مربوط به داستان حسینا

هستند، اما نام حسینا در آن‌ها ذکر نشده است مانند:

سفر رفته ول و من بی‌قرارم	خداوندا نگارم کو نگارم
اگه تا هفته دیگر نیایه	من از دوری ول جون می‌سپارم

(طباطبائی، ۱۳۸۷، ص. ۴۰)

و گاهی نام معشوق حسینا در آن آمده است:

دلارومم نشسته، بر لب جو گلی که او میاره می‌کنه بو
گلی که او میاره بو نداره خودم گل می‌شوم، یارم کنه بو
(همان، ص. ۳۵)

گاهی تعریف از ویژگی‌های خود حسیناست مانند:

دو چشمش همچه بادومه حسینا قدش سرو خرامونه حسینا
به مثلش نیست توی آمد آوا چو بلبلها غزلخونه حسینا
(ناصر، ۱۳۷۳، ص. ۱۵)

یا تعریف کردن از معشوق و ویژگی‌های اوست:

همو بُرجِ پَلَن که بوم داره نگارم شهریانو نوم داره
سراغت میدهم گر می شناسی شباهت با گل بادوم داره
(خزاعی، ۱۳۸۵، ص. ۲۹۱)

یا به صورت گفت‌وگو و مناظره بین حسینا و رقیب اوست:

حسینا کم بکُ تریف یارت که مو بسیار دیدم او نگارت
کنیزی از کنیزون ول مو نمیدونم بچی کرده دچارت
(ناصر، ۱۳۷۳، ص. ۵۵)

«دوبیتی‌های حسینا از نظر ویژگی‌های ساختاری، سبکی و محتوایی هم‌تراز با دوبیتی‌های معیار هستند و تنها تفاوت آن‌ها در محتواست. محتوا و درون‌مایه ۶۸ درصد دوبیتی‌های حسینا مسائل عاطفی و عاشقانه است و ۳۰ درصد به اتفاق‌های داستان و توصیف ماجراها مربوطاند» (عظیمی، ۱۳۹۹، ص. ۲۱۳).

۴. نتیجه

در این پژوهش، شش روایت از مناطق مختلف ایران و دو روایت از افغانستان و حدود ۲۰۰ دوبیتی مرتبط با حسینا بررسی شد و مطالعه در دو محور اصلی انجام گرفت: جایگاه حسینا در ادبیات داستانی و حضور او در شعر عامه. نتایج نشان می‌دهد که داستان‌های مرتبط با حسینا، روایتگر سرگذشت او و معشوقه‌اش هستند و با وجود تفاوت‌های جزئی در روایت‌ها، برخی عناصر ثابت همچون بوسیدن و زخمی شدن لب معشوق حسینا در تمامی روایت‌ها مشترک‌اند. این الگوهای تکرارشونده، ساختار پایدار و انتقال فرهنگی این شخصیت در مناطق مختلف را نشان می‌دهند و اهمیت تاریخی و اجتماعی شخصیت حسینا در ادبیات شفاهی را آشکار می‌کنند. شخصیت حسینا در مناطق گوناگون با اختلافاتی در جایگاه اجتماعی و هویت مواجه است؛ از چوپان و شتردار تا شخصیت‌های درباری، و معشوقه او با نام‌های مختلفی چون دلارام، دلار، شهربانو، پری، مریم و خاتون معرفی می‌شود. این تفاوت‌ها تأثیر شرایط جغرافیایی و فرهنگی بر شکل‌گیری روایت‌ها و بازتولید اسطوره‌ها را نشان می‌دهد و تأکید می‌کند که حسینا فراتر از یک منطقه خاص در فرهنگ‌های مختلف بازتولید شده است. توجه به شخصیت حسینا و ویژگی‌هایی که در داستان‌های عامه به حسینا نسبت داده شده، حسینا را در ادبیات عامه به شخصیتی تبدیل کرده است که ویژگی‌هایی همچون عاشق‌پیشگی، دلاوری و شجاعت دارد و شخصیتی مثبت است که در مقابل شخصیت‌های منفی قرار داده می‌شود. در اغلب موارد روایت‌ها پایانی شاد دارند به جز روایتی در استهبان که با کشته شدن حسینا تمام می‌شود و روایت هراتی از آن که عشق حسینا به وصال ختم نمی‌شود. در حوزه شعر عامه، دوبیتی‌های مرتبط با حسینا سرگذشت او و معشوقه‌اش را بازگو می‌کنند و معمولاً در وزن (مفاعیلن، مفاعیلن،

فعولن) سروده شده‌اند. ویژگی‌های منطقه‌ای در لهجه و گویش و محتوای عاشقانه و غنایی ابیات، انعطاف‌پذیری و گستردگی این اسطوره را در فرهنگ شفاهی به خوبی نشان می‌دهد. تحلیل جامع روایت‌ها و دوبیتی‌ها نشان می‌دهد که حسینا نه تنها یک شخصیت داستانی است، بلکه حضور اسطوره‌ای و فرهنگی او در ادبیات داستانی معاصر و شعر عامه ادامه یافته و نمایانگر نگرش‌ها و ارزش‌های جامعه‌های مختلف است. این پژوهش با تلفیق داده‌های میدانی و تحلیل فرهنگی، تصویر کامل‌تری از الگوهای مشترک و اختلافات منطقه‌ای ارائه می‌دهد و سهم قابل توجهی در درک روند شکل‌گیری، گسترش و تداوم اسطوره‌های عاشقانه در ادبیات و فرهنگ عامه فارسی دارد.

منابع

- بذلی، ع. (۱۳۸۲). *ترانه‌های روستایی و محلی*. مشهد: نیما.
- بهار، م. ت. (۱۳۵۵). *بهار و ادب فارسی*. به کوشش م. گلبن. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- جاوید، ه. (۱۳۸۶). *دوبیتی‌های حسینا*. نجوای فرهنگ، ۳، ۲۵-۴۴.
- جلیلی جشن‌آبادی، ص. (۱۳۹۶). *تحلیل و بررسی داستان عامیانه حسینا و دل‌آرام*. *دوفصلنامه تخصصی مطالعات داستانی*، ۲، ۲۷-۴۶.
- خزاعی، ح. ر. (۱۳۸۵). *افسانه شعرها*. مشهد: ماه‌جان.
- جان قربان، ع. (بی‌تا). *هزار ترانه روستایی محلی ایران بانضمام حسینا*. تهران: ستاره نو.
- داد، س. (۱۳۷۵). *فرهنگ اصطلاحات ادبی (چاپ دوم)*. تهران: مروارید.
- درویشیان، ع. و خندان مهابادی، ر. (۱۳۹۸). *فرهنگ افسانه‌های مردم ایران (ج ۱)*. تهران: ماهریس.

حسیناسرای و تحلیل جایگاه ژانری آن در ادبیات عامه ایران _____ نجمه دری و همکار

- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۴). *ادبیات عامیانه ایران*. تهران: سمت.
- رشیدی، ع.م. (۱۳۸۳). *یک قرن ترانه و آهنگ (ویراست ۲)*. تهران: صفی‌علی‌شاه.
- رحمانی، ر. (۱۳۷۷). *افسانه‌های دری*. تهران: سروش.
- رجبی راوری، ع. (۱۳۸۱). *هزار ترانه به لهجه روستایی*. تهران: رجبی.
- رزمجو، ح. (۱۳۳۰). *انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی*. مشهد: آستان قدس رضوی.
- سرامی، ق.ع. (۱۳۶۰). *از خاک تا افلاک: سیری در غزل‌ها و ترانه‌های مولانا*. تهران: تابش.
- شمیسا، س. (۱۳۶۳). *سیر رباعی در شعر فارسی*. تهران: آشتیانی.
- شفیعی کدکنی، م.ر. (۱۳۶۸). *موسیقی شعر*. تهران: آگاه.
- شکورزاده، ا. (۱۳۶۹/۱۳۳۸). *ترانه‌های روستایی خراسان*. تهران: بنگاه مطبوعاتی گوتنبرگ و مشهد: نیما.
- شعور، ا. (۱۳۵۳). *ترانه‌های کهسار*. کابل: وزارت اطلاعات و کلتور، امریت فولکلور و ادب.
- طباطبایی، ل.ا. (۱۳۸۷). *داستان و دوبیتی‌های حسینا*. تهران: بهین.
- طباطبایی اردکانی، س.م. (۱۳۸۱). *فرهنگ عامه اردکان*. تهران: شورای فرهنگ عمومی استان یزد.
- طباطبایی، ل.ا. (۱۳۸۸). *سرو ایراج*. تهران: بهین.
- عبدالهی، ع.ا. (۱۳۷۷). *هزار ترانه روستایی از ترانه‌های روستایی و محلی ایران بانضمام دوبیتی‌های حسینا*. تهران: دنیای کتاب.
- عسگری گزلاچه‌ای، ر. (۱۴۰۰). *اشعار و داستان زندگی حسینا و دلارا، باقر و گلندام، فائز و پریزاد*. فارس: ایراهستان.
- عظیمی، م. و همکاران (۱۴۰۰). *گونه‌شناسی نام‌های دوبیتی فارسی*. فرهنگ و ادبیات عامه، ۳۷، ۱۹۵-۲۲۸.
- کوهی کرمانی، ح. (۱۳۴۷). *هفتصد ترانه از ترانه‌های روستایی ایران*. تهران.
- مایل هروی، غ.ر. (۱۳۴۹). *کابل*. کابل: مؤسسه طبع کتب، مطبعه دولتی.

میهن دوست، م. (۱۳۵۵). *کله فریاد: ترانه‌هایی از خراسان*. تهران: مرکز پژوهش‌های مردم‌شناسی.

مؤید محسنی، م. (۱۳۸۱). *فرهنگ عامه سیرجان*. کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.
معین، م. (۱۳۸۱). *فرهنگ معین*. تهران: آدنا، کتاب راه نو.

نیکوکار، ع. (۱۳۵۲). *ترانه‌های نیمروز: مجموعه‌ای از دوبیتی‌ها و تصنیف‌های سیستانی*. تهران: وزارت فرهنگ و هنر، مرکز پژوهش‌های مردم‌شناسی.

ناصر، م.م. (۱۳۷۳). *شعر دلبر: دوبیتی‌های عامیانه بیرجندی*. تهران: محقق.

نصری اشرفی، ج. (۱۳۸۳). *نمایش و موسیقی در ایران*. تهران: آرون.

همایونی، ص. (۱۳۷۹). *ترانه‌های محلی فارس*. شیراز: بنیاد فارس‌شناسی.

References

- Abdollahi, A. A. (1998). *A thousand rural songs and couplets of Hoseina*. Donyaye Ketab.
- Asgari-Gozlachei, R. (2021). *The poems and life stories of Hoseina and Delara, Bagher and Golandam, Faez and Parizad*. Irahestan.
- Azimi, M., et al. (2021). A typology of names in Persian couplet poetry. *Bimonthly Journal of Folk Culture and Literature*, 9(37), 195–228.
- Bahar, M. T. (1976). *Bahar and Persian literature* (edited by M. Golban). Jibi Books Company.
- Bazli, A. (2003). *Rural and local songs*. Nima.
- Dad, S. (1996). *Dictionary of literary terms* (2nd ed.). Morvarid.
- Darvishian, A., & Khandan-Mahabadi, R. (2019). *Encyclopedia of Iranian folk tales* (Vol. 18). Mahris.
- Homayouni, S. (2000). *Local songs of Fars*. Farsology Foundation.
- Jalili Jashn-Abadi, S. (2017). Analysis and study of the folk tale of Hoseina and Delaram. *Biannual Journal of Story Studies*, 5(2), 27–46.
- Jan-Ghorban, A. (n.d.). *A thousand rural and local songs of Iran, including Hoseina*. Setareh No.
- Javid, H. (2007). Hoseina's couplets. *Najva-ye Farhang*, 2(3), 25–44.
- Khazaei, H. R. (2006). *The legend of poems*. Mahjan.
- Kouhi Kermani, H. (1968). *Seven hundred rural songs of Iran*. Tehran.

- Mayel Heravi, G. R. (1970). *Kabul*. Government Printing Institute.
- Mihan-Doust, M. (1976). *Kaleh Faryad: songs from Khorasan*. Center for Anthropological Research.
- Moein, M. (2002). *Moein dictionary*. Adna, Ketab-e Rah-e No.
- Moyed-Mohseni, M. (2002). *Folk culture of Sirjan*. Kermanology Center.
- Nasih, M. M. (1994). *She'r-e Delbar: folk couplets of Birjand*. Mohaqqueq.
- Nasri-Ashrafi, J. (2004). *Theatre and music in Iran*. Aron.
- Nikokar, A. (1973). *Songs of noon: A collection of Sistani couplets and lyrics*. Ministry of Culture and Art, Center for Anthropological Research.
- Rahmani, R. (1998). *Dari tales*. Soroush.
- Rajabi Ravari, A. (2002). *A thousand rural dialect songs*. Rajabi.
- Rashidi, A. M. (2004). *A century of song and melody* (2nd ed.). Safi-Ali Shah.
- Razmjoo, H. (1951). *Literary genres and their works in Persian language*. Astan Quds Razavi.
- Sarami, G. A. (1981). *From earth to sky: A journey through the Ghazals and songs of Rumi*. Tabesh.
- Shafiei-Kadkani, M. R. (1989). *The music of poetry*. Agah.
- Shamisa, S. (1984). *The course of Ruba'i in Persian poetry*. Ashtiani.
- Shokurzadeh, E. (1960/1990). *Rural songs of Khorasan*. Gutenberg Press & Mashhad: Nima.
- Shoor, A. (1974). *Mountain songs*. Ministry of Information and Culture, Department of Folklore and Literature.
- Tabatabaei, L. A. (2008). *The story and couplets of Hoseina*. Behin.
- Tabatabaei, L. A. (2009). *Sarv-e Iraj*. Behin.
- Tabatabaei-Ardakani, S. M. (2002). *The folk culture of Ardakan*. Yazd Provincial Cultural Council.
- Zolfaghari, H. (2015). *Iranian folk literature*. SAMT.